

Kulturális határvidékek, identitáshibridek az irodalomban: transzkulturális olvasatok

Transzkulturalizmus és bilingvizmus 5. (Szerk. Németh Zoltán, Magdalena Roguska-Németh) BÁZIS – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában, 2023. 348 oldal

A *Transzkulturalizmus és bilingvizmus* 5. című tanulmánykötet a szlovákiai BÁZIS – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület gondozásában jelent meg 2023-ban. A kötetben szereplő értekezések keletkezési kontextusát a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Karán megszervezett, a kötettel azonos című, nemzetközi tudományos konferencia jelenti. A kötet szerkesztői – Németh Zoltán és Magdalena Roguska-Németh – az *Előszóban* vázolják jelen válogatás diszkurzív kereteit, a kutatások és a konferenciasorozat apropóját. A transzkulturális kérdéseket homlokterébe állító kutatási paradigma Nyitrán 2017-ben nyerte el intézményesült formáját az első konferencia által, s ekkor már kijelölte érdeklődésének elméleti és tematikus irányait. Jelen kötet ilyen értelemben egy már létező hagyományhoz kapcsolódik, a sorozat ötödik darabjaként válogat főként a 2022. szeptember 5–6-án elhangzott előadások anyagából.

Szintén a szerkesztői bevezetőben kaphatunk egy jól átlátható képet arról, hogy milyen tematikai preferenciák mentén lehetséges behatárolni a tanulmányokat. Németh Zoltán és Magdalena Roguska-Németh a kutatások metszéspontját a transzkulturalizmus klasszikus témái

által látja kirajzolódni, a vizsgálódások „a nyelvi és identitásbeli hibridizációra, a nyelv és identitás határátlépő jelenségeire, a nyelv- és identitásválság tényezőire a szépirodalomban, az új, transzkulturális irodalom és irodalomtörténetírás lehetőségeire” összpontosítanak. (9) Továbbá jellemzik a Nyitrához kötődő transzkulturális diskurzus mint tudományos paradigma elméleti megfontolásait. A jelzett teoretikai háttér abból az igényből táplálkozik, amely a transzkulturális kutatások pozícióját az imagológiai, komparatistikai, interkulturális, multikulturális, posztkolonális és transznacionális kutatásoktól jól elkülöníthető módon kívánja artikulálni. Az érvelés két olyan jellemzőjét emeli ki a transzkulturalizmus lehetséges módszertani vállalásai közül, melyek erősítik a széttagolás fontosságát hangsúlyozó szemléletet. Az egyik alapállás szerint az érintett kutatási kérdések főként olyan jelenségek köré szerveződnek, amelyek határhelyzeteken képződnek meg, többféle interpretációs síkon mozognak, heterogén jellegűek – ilyen módon pedig nehezen megközelíthetőnek tűnnek, kizárólag a fentiekben felsorolt kutatási paradigmák eszköztárával. A transznacionalizmus szemléletétől olyan módon határolható el, hogy a transzkulturalizmus

Lázár Kinga (2001) – mesterszakos hallgató, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, kinga.lazar@stud.ubbcluj.ro

<https://doi.org/10.36373/em-2025-3-20>

nem teszi előfeltételévé a két önálló közgazgatással rendelkező állam jelenlétét a diskurzusban. Az országhatáron belüli kulturális hibridizáció jelentős aspektusként tűnik fel, a szerkesztők a nyitrai kutatások „egy jól körülhatárolható, speciális területeként” (9) jelölik meg, amely elmozdíthatja a kisebbségi irodalmak újra-kontextualizálását.

Ilyen módon azt érzékelhetjük, hogy a tudományos érdeklődés lokális jellege bár nem beszűkítő, de hangsúlyos. Olyan dilemmák tematizálását támogatja, melyek vizsgálata a magyar nyelvterület irodalmában is helyenként hiátusként, másrészt viszont reprezentációs lehetőségként képződik meg. Ezzel szemben az *Előszó* arra is felhívja a figyelmet, hogy bár a kisebbségi irodalmakra fókuszáló aspektus a kutatási paradigma (helyspecifikusnak is mondható) sajátos eleme, a kötet tanulmányai jócskán túlcsoportulnak ezen a kereten. Olyan irodalmi jelenségeket választanak metaapparátusként, amelyek a történeti szemlélet, a verstan, a traumaelmélet, az ökokritika elméleti fogódzói felől vizsgálódnak, illetve az alá-főle rendeltségi viszonyrendszerek diszkurzív megjelenítéseivel és a másság nyelvi reprezentációival lépnek párbeszédbe.

Az *Előszó* ismerteti az irodalomtudományos célkitűzések jellegét, amelyek a transzkulturális kutatások eszköztárából a nyitrai konferenciasorozat számára érvényesnek hatnak, emellett informatív kontextusteremtést és fogalomtisztázást is vállal. Az elméleti diverzitás jegyében ajánlott tanulmánykötet ilyen módon az alábbi kérdéseket veti fel a recenzens számára: 1. Milyen módon képzelhető el érdemi reflexió egy olyan kötet összefoglalásában, amely már önmagában világos módon közvetíti azt az asszociatív hálót, amelybe a tanulmányok betagozódnak? 2. Ha figyelembe vesszük azt a jelenséget, amelyet Németh Zoltán és Magdalena Roguska-Németh a transzkulturalizmus egyfajta

szétíródásaként jellemez, milyen konceptuális gócpontok mentén szerveződik a kötet szerkezete, lehetséges-e strukturális kategóriák elkülönítése egymástól? 3. Továbbá e szerkezeti tipologizálás jegyében: ha a transzkulturális kutatásmodell eszköztárát helyezzük középpontba, az érintett tanulmányok a jelzett centrumhoz való viszonyukat milyen mértékben teszik explicitte? 4. Melyek azok a kutatások, amelyek közvetetebb módon érintkeznek a hivatkozott tematikai preferenciákkal, módszertani stratégiákkal, illetve a kötet hogyan láttatja felülnézetből az értekezések viszonyát egymással a kollektív vállaláshoz képest?

A kötet világossá tett módszertani és elméleti vállalásainak számbavétele helyett arra keresem a választ, hogy a szerteágazó kutatási kérdések egymáshoz és a nyitrai kutatások célkitűzéseikhez képest milyen alakzatot öltenek. Tekintettel arra, hogy a kötet nemcsak egészét tekintve, hanem az egyes tanulmányok szintjén is tematikai sokszínűséggel operál, nehéz lenne olyan kategorizációt alkalmazni, amely kizáró értelemben különít el egymástól típusokat. Látványos viszont, hogy míg egyes témakörök, módszertani stratégiák többszörösen felbukkannak, addig a partikulárisabb témaválasztás esetében néhány tanulmánynál kevésbé egyértelmű módon kapcsolódnak a közös vállaláshoz. Az általam javasolt kategorizáció számos átfedést képez, ennek tudatában egy lehetséges megközelítést igyekszem vázolni a tanulmánykötet strukturális és módszertani felépítéséről.

Az egyik módszertani stratégia, mely a kötet egészét tekintve hangsúlyosnak tűnik, egy-egy életművön belül közvetlenül igyekszik beazonosítani és értelmezni a transzkulturalizmusban gyökeredző (próza)poétikai jegyeket. Egyes tanulmányok olyan szerzők életműveit elemzik, amelyek (jellemezően Közép-Európából történő) emigrációtapasztalatot közvetítenek.

Erre példa Jablonczay Tímea értekezése, amely Szenes Erzsébet és Bruck Edith írásainak transzkulturális emlékezeti poétikáját tárja fel. N. Tóth Anikó vizsgálódásának tárgyául Pablo Urbányi regényeit választja, ez esetben a szerző kalandos pályája és sokrétű, komplex identitástörténete már önmagában indukálja a transzkulturalizmust mint domináns vizsgálódási aspektust. N. Tóth magyar származású, Kanadában élő argentin íróként határozza meg Pablo Urbányit, akinek életútja már születésétől kezdve eleve erős liminalitással bír: Ipoly-ságban született – egy olyan vidéken, amely fogantatásakor még Csehszlovákiához, de már születésekor Magyarországhoz tartozik, majd az író gyerekkorában Szlovákiához csatlakozik, ahonnan a család egy Buenos Aires melletti faluba költözik.

A rendkívül összetett identitástörténet olyan hívószóként jelenik meg a kötet egészét tekintve, amely által a szövegek az emigráció tapasztalatát annak személyiségformáló hatásáról láttatják, a hozzákapcsolódó kutatás így tárgyául ennek többszintű nyelvi és irodalmi leképezését állíthatja. Magdalena Roguska-Németh esettanulmánya Charlotte Mendelson *Törtmagyar* és Sacha Batthyány *És nekem mi közöm ehhez?* című regényeit elemzi. Értekezésében kifejti az identitástörténetek szerepét a transzkulturalizmus irodalmában: „A transzkulturális szerzők írásainak jelentős része identitástörténet, amelyekben olyan témák és motívumok szerepelnek a leggyakrabban, mint a migráció tapasztalata, az utazással és helyváltoztatással kapcsolatos élmények, az idegen nyelv mint kommunikációs eszköz, illetve az irodalmi nyelv elsajátításának a folyamatai, az anyanyelv »elvesztése«, az elidegenedés, a kirekesztés és a másság tapasztalata” (306). Roguska-Németh érvelése rávilágít azokra a szempontokra, amelyek alapján a kitelepülés élményanyagát feldolgozó irodalom a traumakutatás és a memoárirrodalom nézőpontjából is értelmezhetővé válik.

A felsoroláshoz képest viszont körvonalazódik a transzkulturális irodalom további két alcsoportja, melyekre szintén jellemzőek az identitástörténetek narratív eljárásai, de az imént felsorolt tematikai preferenciákhoz viszonyítva csak részlegesen mutatnak átfedést.

Erre az alkategóriára lehetnek példák az olyan tanulmányok, amelyek nemzeti vagy etnikai kisebbséghez tartozó szerzők munkásságát dolgozzák fel. Alkategoriként ahhoz a szerkezeti egységhez képest tekintem, melynek keretében a fentiekben az expliciten transzkulturális jegyek vizsgálatára fókuszáló tanulmányokat a kötet legmarkánsabb irányvonalaként azonosítottam. A diaszpórában élő szerző identitástörténete, noha néhány aspektusában rokonítható a nemzeti és etnikai kisebbségek nézőpontjából megírt elbeszélésekkel, a teljes képet tekintve viszont jelentősebbnek tűnnek a hangsúlyeltolódások. Jelen tanulmánykötet esetében bár fontos a reflexió a magyar határon túli irodalmi szcénára, nem mellékes a sajátosan kelet-közép-európai háttér szempontrendszere sem.

Izgalmas többletet nyújthat a többnyelvű környezetben keletkező irodalom regionális jelenségeinek vizsgálatához Dánél Mónika tanulmánya. A *Többirányú kötődések, közös terek, ingázó olvasásmód. Házak és hazák – Tompa Andrea regényei* című értekezés két részre tagolódik. Elsőként egy tágabb nézőpont felől áttekinti azt a fogalomrendszert, amelybe a kortárs világirodalom, a regionális, illetve a nemzeti, majd a határon túli magyar irodalom jelenségei beágyazhatóak. Ez az elméleti rész kimerítő kontextusteremtő gesztus, melyet Tompa Andrea regényeinek szoros olvasata követ. Dánél értekezése az egynyelvű olvasásmódok helyett olyan dinamikusabb megközelítéseket javasol, melyek felülírják a monolingvális kondíciókra alapozó értelmezői hagyomány elsődlegességét és kizáró jellegét. Kérdésfelvetései a tanulmánykötet

egészetét tekintve is fontosak: „hová érkezik az irodalom a nemzeti kategóriarendszer felnyitásával, és hogyan érthetjük a nem nemzeti keretben koncipiált lokális kontextust, az átfordított, átszállított, új kontextusokban relokalizált irodalmi műveket »mint ablakot a világra« anélkül, hogy kritikai olvasatban az irodalom pusztán »intellektuális turizmus« »antropológiai egzotikumaként« redukálódna” (46).

A kötet a magyar nyelvterülethez szorosán kapcsolódó kérdésfelvetéseken túl is kínál megközelítéseket az etnikai heterogenitást tematizáló művekhez. A többnemzetiségű és kulturálisan rétegzett közeg irodalmi ábrázolása Száz Pál értekezésében is a kutatás fókuszpontjában állnak. Számára viszont a reprezentáció vizsgálata más tétellel bír: arra keresi a választ, miként alakította át a bosnyák nacionalista kritikai hagyomány Ivo Andrić *Levél 1920*-ból című regényének értelmezési lehetőségeit saját diszkurzív és ideológiai céljai mentén. A tanulmány emellett rekonitható továbbá azokkal az értekezésekkel, melyek számára a tér a hangsúlyosan multikulturális közeg, amely már önmagában indukálja az interkulturális kölcsönhatások jelenlétét.

A kultúraidegenség tapasztalata nemcsak az életvitel-szerűen külföldön élő és alkotó szerzők műveiben köszön vissza, és nem is csak az egy országon belüli etnikai diverzitást feldolgozó művek sajátja. Az utazó perspektívája szintén alkalmas lehet a kulturális és nyelvi pluralitás áttekintésére, illetve a tudatos útinaplószerű tudósításokon túl, jóval indirektebb módon is nyomot hagyhat a vizsgált szövegtörzseken. Az állandó mobilitás tapasztalata és a hozzárendelt megfigyelői pozíció megjelenik Maria Konopnicka verseiben. Petneki Noémi tanulmányának egyik fő tétje, hogy kifejezi a Konopnicka-életmű újraértelmezésére vonatkozó igényt, valamint rávilágít

a már létező recepció hiányosságára. Egy olyan perspektívát javasol, melyben az önkéntes kultúraközvetítőnél egy jóval árnyaltabb szerzői arculatot látunk kirajzolódni.

Csehy Zoltán tanulmánya bár útinaplót állít homlokterébe – a Cs. Szabó Istvánét –, az elemzésben a másság, az idegenség és az íráskényszer hívószavak bizonyulnak hangsúlyosabbnak. Az általam javasolt következő szerkezeti egységhez képest a Csehy-tanulmány átmeneti kategória. A kötet szerkesztői is utalnak rá, hogy az alárendeltség-diskurzusok, illetve a másságretorika olyan elméleti keretként tűnnek fel, melyekhez a tanulmányok szerzői tendenciózusan kapcsolódni tudnak. A marginalizált közösségekről, perifériáról folytatott párbeszéd a tanulmánykötet egyes művei kapcsán hangsúlyosabb a transzkulturális vonásoknál, mégis helyenként az kódolja az etnikai és kulturális hibridjelenségek olvashatóságát. Több olyan tanulmány is helyet kap ilyen módon a kötetben, amelyek a közös elméleti vállaláshoz, bár látszólag lazább szálakkal kötődnek, jelenlétük nem hat irrelevánsnak. Ennek fő okát abban látom, ahogy a transzkulturalizmus és az alárendeltség-diskurzusok vizsgálata a kutatási kérdések olyan két halmazához kapcsolódnak, melyek többszörös átfedést mutatnak egymáshoz képest.

Összességében, úgy vélem, a sorozat ötödik kötetének javára válik az a széles spektrum, amelyen az egyes tanulmányok elhelyezhetőek. A tematikai sokszínűségnek köszönhetően a kötet tudományos hasznosíthatósága is nagyobb léptékűnek tetszik, mint a kelet-közép-európai regionális kutatási kérdésekhez való hozzájárulás. Ez a diverzitás inkább a tudományos vizsgálódás eszköztárának bővítését segíti elő, a meghaladott paradigmák újragondolását szorgalmazza.

LÁZÁR KINGA